

ЗОРАН Д. НЕДЕЉКОВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ С ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

СОЦИЈАЛНА УЛОГА РАТА У СОРОКИНОВОМ УЧЕЊУ О ЦИКЛИЧНОМ СХВАТАЊУ ИСТОРИЈЕ

САЖЕТАК. Аутор је у раду на основу одговарајуће литературе разматрао Сорокинову теорију о цикличком понављању историје. Анализирао је социјалну улогу рата, сходно Сорокиновом учењу о три културна типа (сензитивни, идеалистички и идеациони), која се наизменично смењују током историје човечанства. С обзиром на чињеницу да рат као друштвена појава зависи од културног стила који у датом историјском тренутку преовлађује, мења се и његова социјална улога која се манифестује као регрес или прогрес у социокултурном процесу. Сорокин констатује да се у XX веку може приметити опадање вредности доминантне чулне културе (која се појавила у доба ренесансе), и то у свим сферама људског живота. Аутор је, тумачећи Сорокинову социологију рата, дошао до закључка да је рат услед убрзаног војно-технолошког развоја изгубио онај смисао који је имао за човека, тако да је отуђен од њега постао сам себи узрок, претворивши се у сукоб који може, али и не мора довести до рата. Такав сукоб као сурогат рата, који Сорокин није предвидео, нема друштвену улогу него доводи до уништења цивилизације.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: култура, идеациона-сензитивна-идеалистичка фаза, социокултурни процес, цикличко схватање историје, рат, сукоб, вредност.

¹ horus1@open.telekom.rs

Рад је примљен 2. маја 2017, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. јуна 2017.

ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА ПИТИРИМА СОРОКИНА

По избијању Октобарске револуције – политичког преврата који, по културологу Николају Данилевском, у царској Русији, за разлику од других држава, никада не би могао да се догоди, Питирим Сорокин имао је двадесет и осам година. Као истакнутог интелектуалца и политичког активисту приврженог есеровским начелима, хапси га Чека. Ипак, наређењем В. И. Лењина бива поштеђен смртне казне. С Берђајевим, Франком и другим непожељним идеолошким противницима совјетске власти протеран је из земље на „филозофском броду“ 1922. године. Иако подвргнут остракизму, за време Другог светског рата, као истински родољуб, пружио је подршку Совјетском Савезу. Један је од ретких мислилаца који је у време Хладног рата „припадао“ обема зарађеним странама, предложивши оснивање ОУН-а и учествујући у разради програмâ „конвергенције“, са мисијом да помири две међусобно непријатељске идеологије, СССР и САД.

Ипак, след догађаја упућивао је на закључак да на политичкој карти света не могу истовремено постојати две супер силе. Америка је у Гватемали 1954. године подржала контрареволуцију не би ли збацила социјалистичку владу у тој земљи. У Вијетнамском рату (1955–1975), САД су подржавале Јужни Вијетнам, док су Совјетски Савез и Народна Република Кина подржавале Северни Вијетнам до коначне победе. Совјетске војне јединице су 1956. године тенковима зауставиле покушај Мађарске да изађе из Варшавског пакта. У својој 72. години, Сорокин је могао да гледа преко телевизије и да чита коментаре у штампи о подигнутом зиду у Берлину и комунистичкој власти која покушава да спречи пребег својих грађана на Запад. Следеће године (1962), избила је тринаестодневна ракетна криза, јер је Совјетски Савез разместио нуклеарне пројектиле на Куби. Неколико месеци после Сорокинове смрти догодило се Прашко пролеће (1968).

Наведени историјски догађаји – који сведоче о непомирљивости Истока и Запада, нису могли да разубере Сорокина који је предвиђао приближавање САД и СССР. Иако су идеолошки биле међусобно различите, обе државе су, по њему, припадале истој сензитивној култури, заједничком чулном духу времена.

Основна категорија социологије, коју он схвата као један од теоријских подсистема филозофије историје, јесте социокултур-

ни систем. По њему се овај систем може разложити на културни систем (који садржи системе језика, религије, филозофије, етике, естетике, науке) и социјални систем, који обухвата породицу, пословно удружење, универзитет, политичке партије и државу. Друштво чине социјалне групе, институције и индивидуе повезане системом вредности. Виолински кључ његових теоријских истраживања јесте појам *вредности*. Као што се у музичкој уметности виолинским кључем тачно именују ноте у нотном линијском систему, тако се и појмом вредности у Сорокиној социологији тачно одређују типови културе – у овом случају сензитивни, идеациони и идеолошки, који се наизменично смењују у цикличком кретању и обележавају дух времена у различитим периодима историје многобројних бивших, садашњих, али и будућих друштава. Дакле, историјски процес се, по овом аутору, може разумети флукуацијом горе наведена три културна стила. Вредности је Сорокин другачије назвао *менџалишешом*. Овај синоним је, по њему, прикладан, јер „је карактер сваке културе одређен њеним унутрашњим аспектом – њеним менталитетом“ (Сорокин, 2002, стр. 33). У људској свести вредности се кристалишу као веровања, норме и разумевања о обавезном и светом. Када пише о повезивању људи, Сорокин не придаје значај њиховим сличним потребама него вредносним проценама тих истих потреба које их сједињују и од њих чине друштвену групу. Док је систем вредности нов и виталан, њему се верује и служи као путоказ како за индивидуу, тако и за народе, али када постане владајући и достигне свој зенит нужно пропада, уступајући своје место супротним вредностима.

У свом главном делу, *Друшћивена и културна динамика*, Сорокин саветује читаоца да усавршава вештину разумевања у читању историје: „Постоји и социолошко феноменолошко 'читање' културних феномена“ (Сорокин, 2002, стр. 30), јер:

„Историја се понавља, али се њене теме враћају у варијацијама, увек као нове, мењајући се не само у садржини већ и по ритму и темпу“ (Сорокин, 2002, стр. 280).

Оно што ме је определило за избор ове теме је све учесталије постављање питања о смислу историје у делима модерних социолога, њеном напретку или крају, цикличком или праволинијском кретању. Све су чешћа позивања модерних аутора на теорију о цикличком схватању историје и улогу рата као незаобилазног чиниоца у напретку или назадовању цивилизованог

друштва. Неколико аутора,² битних за актуелизацију ове тематике, обнавља Сорокиново интересовање за овај филозофско-историјски проблем.

² Семјуел Хантингтон пише о неизбежном сукобу цивилизација у XXI веку. Антиципира рат глобалних размера и говори о религијском мотиву зараћених светских сила. За овог социолога и политиколога, историја се не креће напред по правој линији него у таласима напредовања и назадовања демократског устројства друштва. Његово инсистирање на оживљавању религије као постмодерног друштвеног феномена упућује на све веће културне разлике и између најширих, али и најужих друштвених група. Хантингтон успоставља линију разграничења између Истока и Запада. У његовом делу *Сукоб цивилизација* можемо уочити идејну везу основне тезе узрока сукоба (с обзиром на то што је религија главна карактеристика цивилизација) и Сорокинове теорије циклочног кретања историје, обнављањем религије науштрб идеолошке свести и, услед тога, актуелизовањем проблема идентитета. Хантингтонова истраживања као да представљају теоријску увертуру за обнову учења Питирима Сорокина и потврду о поновном настајању идеационе фазе у социокултурном процесу.

У делу *Рај и мир и рај* амерички аутор Питер Турчин позива се на арапског мислиоца Ибн Халдуна и његово учење о циклчком развоју друштва, о смењивању два основна облика живљења: номадских и седелачких народа. У Халдуновом појму *асадије* Турчин види најкраћи пут којим може да објасни своју теорију циклуса у друштву. На бази учења старог филозофа развија кључни појам међуетничких граница у историјском развоју европских друштава. Тај појам је пречица којом нас овај амерички историчар уводи у кружни ток историје. Турчин говори о каролиншкој граници из 800. године нове ере. Та граница, по њему, као да је преликана на политичкој карти Европе 1957. године. Те године је основана Европска економска заједница, претеча Европске уније. За Турчина Европска унија као нова врста империје понавља аспирације царства Карла Великог.

Аутори *Империје* Мајкл Харди и Антонио Негри пишу да су у постмодерном друштву XX века поново оживљена два традиционална концепта, империје и рата. Други је само симптом првог. Ови мислиоци позивају се на грчко-римског историчара Полибија. Без икаквих скрупула пореде његово циклочно схватање историје са савременом емпиријском ситуацијом будуће империје засноване на војнополитичкој моћи САД.

Дело *Зачарани европски круи* даје исцрпан материјал о настајању Европске уније. Његов аутор, Родни Еткинсон изводи историјску паралелу између треће и девете деценије у Европи XX века. Еткинсон упозорава да ће сви они који забораве своју историју поново да је искусе на својој кожи. У склопу своје приче Еткинсон се позива на историчара и филозофа историје Арнолда Тојнбија искључиво у негативном контексту.

ПРОГРЕС И РЕГРЕС У ИСТОРИЈИ

Да ли друштво напредује или назадује, питање је на које су покушали да одговоре антички историчари попут Тукидида и Полибија. Та дилема остаје и даље отворена за модерне историчаре, филозофе и социологе. У историји друштвених теорија наметнула су се два схватања о развоју људског друштва и/или судбини човечанства, једна теорија о праволинијском, а друга о цикличком кретању историје друштва. Учење о кружном кретању је било доминантно током старог века. Теоријски системи Грка и Римљана ослањали су се на представу о вечном понављању елемената у природи и догађаја у друштву. Појавом хришћанске религије мења се и паганска филозофија историје. Цикличко учење као да бива заборављено, али списи Халдуна, Викоа, Ничеа, Мајера, Данилевског, Шпенглера, Тојнбија, Сорокина и других, изнова привлаче пажњу читалачке публике.

Антички поглед на свет својеврстан је доживљај који постмодерни човек XXI века тешко може да разуме. Истраживач хуманистичких наука не би смео да занемари у својој појмовној апаратури категорију доживљаја, коју је Дилтај дефинисао као праћелију историјског живота, неопходну да би се приступило проучавању културне историје народа и тумачиле друштвене појаве из једне нове перспективе историје одоздо.

Али шта заговорници кружног кретања историје, *циклички*, подразумевају под историјом? Да ли је она вечита борба елита за власт (Парето); наизменично смењивање аристократије и демократије као облика владавине масе (Гасет); држава замишљена у току (Шпенглер); инстинкт народа самобитних цивилизација (Данилевски); заблуда о јединству историје (Тојнби); историја као трагедија (Берђајев); социокултурни процес (Сорокин)? Горе наведени мислиоци послужили су се цикличким учењем, као грађевинари скелом, приликом зидања властитих теорија. Без њега се није могло писати све док дело не би било завршено и уобличено како би се њоме користили и аутори попут Хантингтона, Турчина, Хардија и Негрија као и Еткинсона. Утолико се може придати значај обнови цикличког учења у друштвеним наукама крајем XX и почетком XXI века.

Предмет овога рада јесте социјална улога рата у цикличном схватању историје америчког социолога и културолога руског порекла Питирима Сорокина. Његово истраживање историје и

рата као друштвене и културне појаве покушава да помири два теоријска становишта, Херодотову историју као учитељицу живота (Сисеро, 2001, стр. 2.36) и Тукидидово учење о рату као учитељу насиља (Тукидид, 1991, стр. 184). У својој *Социологији* Сорокин придаје значај Монтењовој изреци да је „рат нарочито својство људског рода“ (Сорокин, 1932, стр. 499), али даље у тексту ту мисао француског мислиоца преиспитује, подсећајући нас да дивљак у историји човечанства није био свиреп и да његови ратови нису били тако сурови као ратови модерног доба, јер како се друштво током векова развијало, мењао се начин и усавршавала техника ратовања. Овај мислилац испитује утицај рата на друштвену покретљивост (хоризонталну и вертикалну), на науку, уметност и морал као облике друштвене свести. Даје одговор на питање које појаве олакшавају настанак рата, а које отежавају. Зашто су неки народи незаобилазни када су ратови у питању, док други играју подређену улогу или стоје по страни не уплићући се у историјске догађаје. Рат и историја друштвеног кретања чине осу проблема овог рада. Социјалну улога рата Сорокин је представио као решење овог проблема који се манифестовао у двама сукобљеним социолошким теоријама:

- 1) рат као главни чинилац људског прогреса;
- 2) рат као први покретач људског регреса.

СОРОКИНОВА СОЦИОЛОГИЈА РАТА

У првом тому *Социологије*, у шестом поглављу под називом „Социолошка тумачења 'борбе за опстанак' и социологије рата“, Сорокин изводи појам рата након детаљне анализе савремене му литературе о борби за опстанак. Он пише о рату „као најизразитијем облику борбе за опстанак“ (Сорокин, 1932, стр. 488). Учење о борби за опстанак се по Сорокину јавило много пре Дарвина, почевши од Хераклитове мисли: „Рат је отац свих ствари“, Емпедоклове теорије о надживљавању најспособнијих, Сенекине изреке *vivere militare est* (живот је борба), као и Заратустриног учења у *Зендавестии* (Сорокин, 1932, стр. 480). Постоје различита значења „борбе за опстанак“ у биолошкој и социолошкој литератури. Дарвинова теорија је, ипак, по Сорокину, остала неодређена. Анализирајући радове Ж. Новикова³ и М. Вакара⁴, Сорокин каже да су њихове идеје, ма колико биле симпатичне и на прво читање увер-

љиве, научно неосноване и погрешне, јер није тачно да борба за опстанак узима само облик елиминисања супарника како у биљном и животињском, тако и у друштвеном свету човека. Еволутивни пут од нижих ка вишим животињама до човека и цивилизованог друштва уопште не илуструје опадање агресивне природе човека и смањену учесталост ратних сукоба. Сорокин је мишљења да се термин „дивљак“ у научним круговима одвише злоупотребљавао не би ли се придао већи значај модерном човеку и његовој идеји напретка човечанства:

„Пут од ловаца најнижег ступња ка највишим агрикултурним групама међу простим народима је извесно дуг. Ако би ова теорија била у праву, онда бисмо могли очекивати да развијенији земљораднички народи мање знају за рат и да са побеђенима хуманије поступају него најпримитивнији ловци. Међутим, чињенице не потврђују ово очекивано“ (Сорокин, 1932, стр. 501).

За разлику од учења Новикова, Вакара, Симнера, Келера и Штајнмеца да је рат одличје само примитивних народа, наш социолог износи контрааргумент да је у Првом светском рату скоро целокупно становништво зараћених страна претворено у војску. Стога нас мањи проценат ратних жртава у односу на проценат погинулих у ратовима из прошлих векова не наводи на исправан закључак, јер десет одсто од 1000 и од 10.000 војника није исти број. Нагли научни и технолошки напредак у хх веку нимало не упућује на закључак да ће ратне операције бити мање свирепе, када се становништво истребљује отровним гасовима и тешком артиљеријом. Сорокин ово тврђење поткрепљује чињеницом да су у колонијалним ратовима европских земаља, у периоду од 1923. до 1926. године, у Сирији, Мароку, Индији, Авганистану, итд. читави градови били изложени топовској паљби, а да гранатирање непријатељких положаја ратни сукоб нимало не чини хуманијим него што је био вековима уназад (Сорокин, 1932, стр. 507). Иако критикује горе наведене теоретичаре и биологе Сорокин не умањује значај биолошкој социологији. Напротив, без биолошког тумачења социјалних појава тешко је разумети

³ Основна идеја Новикова је да ће се физиолошки рат и проливање крви временом заменити интелектуалном борбом у будућности човечанства.

⁴ Вакаро образлаже нестанак рата у будућности чињеницом да се све више шири обим друштвене групе и тако смањује број група које би биле у повољнијој прилици да изазову међусобне сукобе. Уколико би их био знатно већи број, утолико би теже могао да се покрене социјални механизам веће групе у рат, него што би то био случај са мноштвом мањих група.

густо испреплетану мрежу друштвених односа. Позивати се на застарелу биологију једнако је погрешно као и прихватати аверзију теоретичара формалне социологије према биолошком тумачењу међуљудских односа „који леже под живописном површином социјалног океана“ (Сорокин, 1932, стр. 553). Социологија и биологија не би смеле да кокетирају међу представницима природних и друштвених наука, искључујући једна другу, попут формалиста и псеудобиолога, него би по нашем аутору, социолози морали заузети разумно гледиште које би им омогућило да, користећи се новим биолошким открићима, приступе научном тумачењу друштвених појава.

Трагови биологије видљиви су у његовим размишљањима о еугеници која би, као посебна примењена наука, допринела ревитализацији и побољшању генетског материјала човечанства (Сорокин, 1937, стр. 20). Пропаст старог Рима и старе Грчке умногосте је зависила од расног фонда који је из века у век бивао све сиромашнији, с обзиром на то да су горње слојеве становништва постепено заузимали варвари, робови и дошљаци. Другачији генетски код урушио је античку популацију и тако омогућио појаву нових људи који

„нису били у стању не само да крећу напред развиће ових друштва, но и да одржавају социјалне, културне и политичке тековине ранијих покољења на оној висини до које су их ранија покољења дигла. Та околност је један од узрока опадања старе Грчке и старог Рима.“

Један од акцелератора пропасти култура, по Сорокину, био је рат. Да није било рата за Данилевског или Шпенглера културе би се као секвоје у шуми бориле само за светлост, растећи у висину, затворене у годовима сопственог временског циклуса. У овој метафори рат је немарни дрвосеча који, не мислећи на будућност човечанства, обележава стабла културе која нису за сечу, док она која би требао да обори, јер су трула и само сметају шуми да се обнови, оставља у животу. Међународни и грађански ратови и револуције по Сорокину имају ову антиеугеничну улогу. Најспособнији чланови нације, старости од 18 до 45 година, у рату бивају мобилисани и гину у првим борбеним редовима, док они који су болесни или симулирају да су неспособни, преступници и морално неподобни, остају у животу и за време и након завршетка рата обнављају наталитет популације преносећи своје гене наредној генерацији и тако негативно утичу на витални потенцијал једног народа. Објашњење за пожртвованост, родољу-

бива осећања и презир према опасностима, Сорокин види у људима „дубоке свести“, који би да није избио рат остали чувари јаке моралне свести и културних вредности које један народ чине препознатљивим – у супротном „Место боље врсте почиње да се плоди потомство људи 'друге врсте'“ (Сорокин, 1937, стр. 22). Анализирајући статистичке податке, примећује да је телесни састав Француза после револуције и Наполеонових ратова као и Руса након револуције опао, док је у периоду „великог мира“, од две стотине година популација Јапана имала довољно времена да се обнови, зато што се одабирање бољих елемената друштва вршило правилно. Разматрајући негативну улогу ратног одабирања, Сорокин помиње и теоретичаре из супротног таласа који истичу да рат има неутрални или позитивни утицај на друштво. Он се позива на Ђинија и Саворњана, који су били мишљења да ако је ратно одабирање негативно што се тиче мушке популације:

„... његова се штета надокнађује позитивним одабирањем жена. Услед истребљења мушкараца, број људи опада; али због овога, број жена се увећава. Све од њих не могу имати изгледа да ће се оженити и имати деце. Захваљујући 'оскудици' мушкараца, само се релативно боље жене удају. На тај начин негативно одабирање међу мушкарцима накнађује се позитивном селекцијом жена, јер у одређивању својства порода и деце, мајка игра исто тако важну улогу као и отац“ (Сорокин, 1932, стр. 518).

Такође наводи Штајнмецову тврдњу да су губици у људству и негативно одабирање, као пропратне појаве рата знатно преувеличане. Сорокин закључује да нас једнострана размишљања горенаведених, теоријски завађених мислиоца уводе у ненаучну распу у вези с питањем да ли су утицаји рата корисни или штетни. Истина је, по нашем аутору, негде на средини између аргумената за и против, којима су ови полемолози осули паљбу једни на друге из ровова својих теорија.

У Сорокиној социологији истиче се значај вредности љубави и некористољубља, јер добро подстиче добро, а зло – зло. Он критикује ироничан однос према овим вредностима које имају буржоаски либерали и марксисте, тзв. реални политичари свог времена. Једино се путем умећа љубави, које је садржано у будизму, јоги и различитим монашким редовима може смањити ниво агресивности међу људима, који доводи до сукоба у микро и макро друштву и *perpetuum mobile* рата. Рат је у терминологији егзистенцијалистичке филозофије гранична ситуација у којој човек

после сваког оружаног напада почиње свој живот из почетка, принуђен да искорачи из уобичајене игре улога свакодневног живота и ступи на сцену театра апсурда. По Сорокину сваки човек реагује на фрустрације (као победник или губитник) у зависности од типа личности који се формирао у појединцу. Реакција може бити позитивна, попут стваралачког напора који човека уздиже из ситуације као уметника, научника, успешног бизнисмена или ратног хероја, али може бити другачије социопсихолошки обојена цинизмом, егоизмом, апатијом и самоубиством. Такву реакцију Сорокин назива негативном поларизацијом.

Са својим сарадницима овај руско-амерички социолог је насупрот Фројдовој троделној слици личности (ид, его, супер его) поставио нову схему личности која се састоји од четири слоја (биолошки несвесно, биолошка свест, социокултурна свест и надсвест). За проблематику овог рада је битно Сорокиново схватање социокултурне свести. Овај појам у себи обухвата онолико различитих „ега“ колико постоји друштвених група којима појединац припада. Ако су групе за које је појединац психо-социјално везан у хармоничним односима, онда ће и његова личност бити стабилна. Ако то није случај, онда ће се због група које су у конфликту, услед емотивне везаности за сваку појединачно и он наћи у психичком проблему, јер ће му се конфликт вратити као думеранг, изазвавши у њему кризу услед противречних система вредности које владају у сукобљеним групама. Рат је идеална (не)прилика за суочавање индивидуе са самим собом и група у којима осмишљава лични и социјални живот.

СОЦИЈАЛНИ УТИЦАЈ РАТА

Дуготрајни ратови утичу на здравље зараћених народа, омогућујући ширење епидемија грипа, колере, тифуса и венеричних болести. У време Првог светског рата коришћено је биолошко оружје, али је о таквом начину борбе против непријатеља, и изазивању куге у Атини, писао још Тукидид:

„А у атенски град изненада провали и најпре захвати људе у Пиреју, тако да су они и рекли, да су Пелопонезани бацили отрова у бунаре, јер извора ондје још није било. Касније се рашири и по горњем граду, и умирало их је већ много више“ (Тукидид, 1991, стр. 110).

Процент рађања, венчања, као и разведених бракова опадао је током рата да би скочио по окончању сукоба и након годину–две се вратио на предратни ниво. Утицај рата је видљив и у нарушавању економских ресурса зарађених држава. Уништавање градова, фабрика, мостова, саобраћајница, села, обрадивог земљишта и шума, свега оног што је носилац економских вредности, за Сорокина представља одузимање материјалног богатства нападнутом народом. Служећи се иронијом, попут рационалног хомо економикуса он изводи економску рачуницу колико рат кошта човечанство:

„Ако се сложимо да се зрео човек може проценити на 32 000 франака (као што су то чинили неки економисти), онда губитак од 20000000 лица у рату значи један губитак од 640 000 000 000 франака“ (Сорокин, 1932, стр. 526).

Претварајући тако човека у валуту, поставља питање колико човек губи, а зарађене стране добијају. Економска функција рата испољава се у новој прерасподели богатства, премешта се финансијска моћ како међу државама, тако и међу појединцима у истом друштву.

Сорокин наглашава да рат несумњиво има мирнодопску улогу, јер захваљујући њему процес обједињавања непријатељских група у шире и мирније друштво постаје могућ, што не би био случај када би мир више личио на примирје између још увек сукобљених, али не и зарађених страна. Што се тиче морала, као једног од облика друштвене свести, Сорокин поставља питање да ли рат условљава појачани криминалитет у друштву или, напротив, онемогућава његово појављивање. На ово питање, како каже, не може да да задовољавајући одговор, иако је било више статистичких студија које су упућивале на закључак да је број злочина нагло пао: у Немачкој 1866 (аустријско-немачки рат), 1871 (француско-немачки рат), затим 1830. и 1871. у Француској. Али он помиње и да је у побеђеним земљама током рата био приметан пораст криминала (Сорокин, 1932, стр. 531). Сорокин неуморно понавља Аристотелов принцип средине, да је решење проблема у избегавању крајности у закључивању, како оних који глорификују рат као покретача напретка тако и оних који га осуђују због његове регресивне улоге, за враћање казальки уназад и заустављање клатна на сату историје човечанства. Ако је теорија која брани позитивну улогу рата (ширење алтруизма и солидарности) тачна, Сорокин претпоставља да би народи који нису рато-

вали три покољења као Швајцарци, Немци и Белгијанци нужно били најсебичнији у Европи, али стварност је, по нашем социологу, ту да демантује ово једнострано гледиште. Ако би пак мишљење које осуђује појаву рата било истинито, како објаснити да су морал и друштвеност ослабили када историчари сведоче сасвим супротно за V, IV, и III век пре нове ере у време најжешћих римских војних освајања. И у периоду Грчко-персијског рата, међу некада завађеним грчким племенима, било је још веће солидарности и моралне одговорности него у доба мира.

Када пише о утицају рата на политичко организацију државе Сорокин нас подсећа на Спенсерову теорију о војничком и индустријском типу друштва. Рат би временом милитаризовао друштво толико да би се могло говорити о ратничкој традицији једног народа. Можемо замислити какав би био његов политички живот и национални карактер. Војничка дисциплина, послушност према претпостављенима постаје карактеристика народа у државама различитих идеологија (либерализам, социјализам, диктатура пролетеријата). Сорокин закључује да је Спенсер прецизно антиципирао дух времена XX века: одежде су се промениле, али је хијерархијски инстинкт узрокован свеопштом милитаризацијом остао исти и међу капиталистичким и међу социјалистичким државама.

Повезаност рата и револуције, по Сорокину, нарочито је мало проучавана, посебно однос неуспелог рата и револуције. Ратови су се завршавали револуцијама, а поједине револуције су се претварале у ратове. Изазивајући и убрзавајући како хоризонталну тако и вертикалну социјалну покретљивост, рат је имао улогу акцелератора друштвених процеса.

И у погледу утицаја рата на уметност и науку Сорокин испитује горепоменута два супротстављена става, овога пута, представљајући мишљења Дантеа и Еурипида о рату и миру (Сорокин, 1932, стр. 544). За италијанског песника је интелектуални (стваралачки) рад могућ само у условима мира, док за старогрчког трагичара рат побуђује креативну енергију. Вагајући мишљења ових уметника, Сорокин поново изјављује да је истина негде на средини. За бројне изуме у науци и техници (личност ренесансног уметника Леонарда да Винчија обједињавала је у себи улоге сликара, вајара, архитекте и изумитеља ратних машина по узору на старогрчког математичара и конструктора ратних справа Архимеда.) неопходна су знатна финансијска средства која се за војску у случају рата издвајају. Тек по његовом завршетку ти про-

наласци се примењују у свакодневном животу. Ову мисао потврђује изјава француског истраживача урбаних и технолошких промена, нашег савременика Пола Вирилија: „Физика и астрофизика су пронашле своје опште теоретске основе у ратној техници“ (Virilio, 2011, стр. 32). По њему ми живимо у добу милитаризације науке. Међутим, рат није само у корену научних открића него и повод за настанак великих уметничких дела (Virilio, 2003).

Да није било Тројанског рата Хомер не би испевао *Илијаду* и *Одисеју*. Милтонов еп *Изгудљени рај* инспирисан је религиозном тематиком и борбом демонских и анђеоских армија Сотоне и Бога. Његошева *Луча микрокозма* описује човеково двоумљење у рату Добра и Зла, његову неодлучност чијој војсци да се придружи, издајући Сотону кога је прво изабрао. После одлучујућег боја од Бога бива послат на Земљу где ће наставити свој живот смртника. У неким еповима попут *Бесној Роланда*, слави се јунаштво у борби прса у прса, исуканих мачева, али се и подсмева усавршавању ратних справа и оружја:

*Те су сѝраве разне и разних имена,
Сваки мајсѝор својој груѝо име даје
У раѝовању је насѝуйила мена,
Јер ѝушчано зрно, шѝо личи на јаје,
Равна виѝезове са ѝомилом жена*

(Ариосто, 1895, стр. 184)

или се, као у епу *Лузијада*, велича пустоловни и ратнички дух: „Свуд завичај је оном ко је снажан“ (Камоенс, 1981, стр. 244). Са друге стране, Сервантес описује порекло лудила Дон Кихота и измишљотине витешких романа, које су овај трагикомични лик витеза од Манче лишиле моћи разумевања стварности. Романи као што су *Раѝ и мир*, *Слом*, *Тихи Дон*, *Ход ѝо мукама* итд. инспирисани су ратовима и револуцијама из историје човечанства, фантастични и научнофантастични романи који за потку своје радње користе догађаје из имагинарне историје, не могу без рата као друштвене појаве, који је као и у реалном свету, тамна страна огледала свакодневног живота. Утицај рата приметан је и у музичкој уметности. Трећа Бетовенова симфонија, *Ероика*, била је надахнута Наполеоновим генијем. У сликарству могу се видети ратни мотиви, од слике „Слобода“ којом Делакроа позива на револуцију до Пикасове „Гернике“, симбола ратних уништавања у Шпанском грађанском рату.

Овим примерима сам само илустровао и проширио Сорокинов став да је рат колико инспиративан толико и деструктиван, када се имају на уму стваралачки напори човека да осмисли и вреднује свој живот. Општи његов закључак је да се у социологији рата мора заузети научни приступ у проучавању читавог низа односа између појаве рата као независне променљиве, и социјалних услова који омогућују театрализацију његових улога као зависне променљиве. Међутим, ако то није случај и

„Ако социолози желе да нас што боље обавесте о појави рата, они морају престати са моралисањем (има их много који ово радо чине) и обрнути се стварном проучавању појаве. Иначе смо осуђени да останемо у царству таме и полузнања“ (Сорокин, 1932, стр. 548).

ФЛУКТУАЦИЈА КУЛТУРНИХ СТИЛОВА И РАТ

Историју наизменичног смењивања три културна стила Сорокин почиње анализом критско-микенске сензитивне (чулне) културе у периоду од XII до IX века пре Христа. Између IX и VI века п. н. е. доминирала је идеациона (духовна) фаза која је до IV века п. н. е. полако нестајала, да би од III века п. н. е. до почетка наше ере култура била чулног карактера. Иначе, Сорокин пореди ова три културна стила са три типа грчких стубова у античкој уметности. Дорски својом једноставношћу симболизује идеациону културу, коринтски живописним фризом сензитивну, а јонски (који је по сложености форме између ове две крајности архитектонског умећа) представља идеалистичку (мешовиту) културу. Идеалистички стил преовлађује од I до VI века н.е. Он је био прелазног карактера, јер се духовна култура све више развијала на штету чулне. Сорокин пише да је даље од VI до XII века идеациони моменат достигао свој зенит да би након XII, XIII и XIV века, који су били претежно идеалистички, наступила поново чулна култура која од XV века траје до данас. Ипак, по нашем аутору, већ почетком XX века се могу приметити знаци њеног опадања. У уметности је уочљив нестанак фигуративног науштрб апстрактног сликарства, у науци класичне физике наспрам Хајзенберговог начела неодређености.

Што се тиче рата, Сорокин је анализирао појам хероја кроз историјске периоде човечанства. У идеационим периодима хероји су величани као богови, у идеалистичким су их називали ве-

ликим људима, док су у чулним они били приказивани (нарочито у књижевности, сликарству и филму) као обични, прости људи из радничке класе и негативни типови (криминалци и умно поремећене особе). Средњи век је био мирољубив, да би после XIII века кривуља рата почела нагло да се пење и тек по завршетку XVIII века почела да опада. XIX век је по Сорокину био релативно миран, док је XX век понео епитет најратоборнијег периода у светској историји, тако да: „може се констатовати да постоји битна подударност између кривуље тоталитаризма и кривуље рата“ (Сорокин, 2002, стр. 460). Тоталитарна или световна држава је карактеристичан облик политичког уређења у друштвима у којима преовлађује чулна култура.

Ратови идеационе културе су по Сорокину верски ратови, док су ратови чулне културе поред борбе за политичку независност, подстакнути најчешће економским, империјалистичким и утилитаристичким мотивима, да би се контролисала експлоатација природних ресурса (нафта, гас, руде) државâ заосталих у привредном развоју. Сукоб вредности човека идеационе и сензитивне културе много је већи него што би то био случај идеационог и идеалистичког стила живота, то јест појединцу навиклом на чулна уживања, (у Кјеркегоровом смислу естетске егзистенције), знатно је теже да промени своје деловање у друштвеној групи у смислу етичке или религиозне егзистенције. Двадесети век је по Сорокину место сусретања опадајућих вредности чулне културе и ослобођених старих идеационих и идеалистичких вредносних парадигми које у свим сферама људског деловања почињу да преузимају примат. Узроке Првог и Другог светског рата, као и Хладног рата, Сорокин објашњава чињеницом да је двадесети век доба транзиције и замене једне до тада доминантне културе другом која од тог момента постаје преовлађујућа у друштву. Он примећује да „Периоди транзиције из идеационе у чулну или из чулне у идеациону фазу културе јесу периоди приметног увећања ратних активности и магнитуде рата“ (Сорокин, 2002, стр. 510). Међутим, рат⁵ се као „једна од најсложенијих друштвених појава (можда и најкомплекснија)“ (Микић, 2006, стр. 46) мењао кроз векове. Његову суштину и карактеристике тумачили су бројни мислиоци од Сун Цуа („Умеће ратовања“), преко Николе

⁵ „тотални и друштвени сукоб, изазван класним, економским и политичким противречностима, у коме се применом масовне оружане борбе тежи остварењу циљева класа, држава и народа“ (Социолошки лексикон, 1982, стр. 537).

Макијавелија („Умијеће ратовања“), до постмодерног социолога Жана Бодријара („Дух тероризма“) и урбанисте и полемолога Пола Вирилиа („Чисти рат“). За Бодријара класично ратовање завршило се са Другим светским ратом, за овог другог: „Рат је мртав, али га је заменио Терор“ (Virilio, 2012, стр. 7). Појам рата постао је неодређенији, ратује се без објаве рата, као што је 1969. год. био напад израелских војних јединица на аеродром у Бејруту. Оружани сукоби постају све чешће герилски маневри, избегавајући јасно оцртану линију фронта. То отворено избегавање рата представља парадокс сличан Сун Цуовом учењу о победи непријатеља без борбе. Начело неодређености сада доминира међу војним стратезима и теоретичарима: „Суштина герилског ратовања је неодређеност“ (Грин, 2009, стр. 165). Рат је посредством медија, по Бодријаровим речима, постао симулакрум. На телевизијским екранима сада изгледа стварнији него што стварно јесте, а сам чин симулације упућује на закључак да постоји неки озбиљан разлог због чега се неко или нешто претвара да буде оно што није, или да не буде оно што јесте. Вирилио изоштрава слику рата, прочишћујући је од утицаја човека. Уколико би постојала непосредна опасност од издијања нуклеарног сукоба, политичку одлуку би заменила електронска одлука система дромократије. Рат је сведен на бројне асинхроне локалне сукобе током процеса глобализације, у којем ни један народ нити њена политичка и војна елита не жели да понесе одговорност да је објавила рат. Чисти рат ослобођен човека и дехуманизован (ма колико то подсећало на парадокс) нема више социјалну улогу о којој је писао Сорокин. Рат се претвара у свеопшти сукоб који је нека врста одложеног рата, а када нема званичног рата онда се и не поставља питање да ли се поштује међународно хуманитарно право и статус ратних заробљеника. Укратко, рат у чулној култури постаје све мање чулан и видљив с обзиром на напредак науке и технике у служби војне индустрије. Рат који се некада водио због сукобљених људских интереса (Сукоб претходи рату и може довести до рата али не мора.) губи значење које су му придавале ратничке културе народа, смисао којим је вреднован њихов колективни живот, јер постаје сам себи узрок. Овако „осиромашени“ рат може по судбину човечанства и опстанак људског рода да буде још штетнији, јер нема епитете класичног рата. Рат без објаве рата и без ратних права се отуђује од човека и лишава га сопствене одговорности за исход који би могао бити катастрофалан, јер измиче његовој ранијој моћи да он води рат. Такав рат тумачим

као сукоб, утолико што се претвара да је рат, стога он не може као класичан рат у Сорокиновој анализи да има прогресивну или регресивну социјалну улогу у историји човечанства.

С обзиром на то да је Сорокин *циклички*, овај период транзиције из чулне у идеациону културу је предвидљив и поновљив у будућности. Борба менталитета чулне културе која нестаје и идеационог или идеалистичког поретка који настаје, може се отети контроли човека који, иако ношен таласима сопствене историје, ипак представља њен неодвојив елемент, јер је индивидуа не само носилац него и творац вредности социокултурних система:

„Коначни исход те епохалне борбе у великој мери зависиће од тога може ли човечанство избећи један нови светски рат. Ако силе опадајућег чулног поретка започну такав рат, могуће је и да, расипајући своју преосталу енергију, прекину или у великој мери омету креативни прогрес човечанства. Међутим, уколико се ова апокалиптичка катастрофа избегне, креативне снаге човечанства које се рађају, успеће на свом путу ка новој величанственој ери своје историје“ (Сорокин, 2002, стр. 618).

-
- ЛИТЕРАТУРА Ариосто, Л. (1895). *Бијесни Роландо*. Биоград: Српска књижевна задруга.
- Бодријар, Ж. (2007). *Дух ѿероризма*. Београд: Архипелаг.
- Еткинсон, Р. (1997). *Зачарани евројски круї*. Нови Сад: Светови.
- Микић, С. (2006). *О раїу*. Прометеј: Нови Сад.
- Турчин, П. (2006). *Раї и мир и раї*. Београд: Порталибрис.
- Хантингтон, С. (2000). *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.
- Хард, М (2005). *Имїерија*. Београд: ИГАМ.
- Сорокин, П. (1937). *Социјална ѿегаїїка*. Београд: Књижарница Јеремије Ј. Целедїїћа.
- Сорокин, П. (1932). *Социолоїија I*. Београд: Књижарница Геце Кона.
- Cicero (2001). *De Oratore*. New York: Oxford University Press.
- Grin. R. (2009). *Rat*. Beograd: Mono i Manjana.
- Machiavelli, N. (1985). *Umijeće ratovanja, Izabrano djelo I*. Zagreb: Globus.
- Sorokin, P. (2002). *Društvena i kulturna dinamika*. Podgorica: CID
- Sociološki leksikon* (1982). Beograd: Savremena administracija.
- Sun Cu (2009). *Umeće ratovanja*. Beograd: Mono i Manjana.
- Tukidid (1991). *Povijest Peloponeskog rata*. Beograd: Dereta.

Virilio, P. (2011). *Kritični prostor*. Čačak: Gradac K.

Virilio, P. (2012). *Čisti rat*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.

Virilio, P. (2003). *Rat i film I*. Beograd: Institut za film.

ZORAN D. NEDELJKOVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

THE SOCIAL ROLE OF WAR
IN SOROKIN'S CYCLICAL CONCEPTION OF HISTORY

The paper reviews Sorokin's cyclical conception of history through relevant literature. The social role of war is analysed, in accordance with Sorokin's understanding of the three cultural types (sensate, idealistic, and ideational) which alternate through the history of mankind. Due to the fact that war as a social phenomenon depends on the cultural style that is dominant at a given moment in history, its social role changes as well, manifesting as a regress or progress in sociocultural process. Sorokin ascertains that we can notice the decrease in values of the dominant sensate culture in the twentieth century in all aspects of life. By examining Sorokin's sociology of war, the author concluded that war lost the meaning it had for mankind due to the acceleration of military-technological development and that by being estranged from it, it became its own cause, turning into a conflict that may or may not lead to war. Such a conflict as a surrogate of war, that Sorokin hadn't predicted, has no social role but leads to a destruction of civilization.

KEYWORDS: culture, ideational-sensate-ideatic phase, sociocultural process, cyclical conception of history, war, conflict, value.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).